

ТОЛЕРАНТНІСТЬ У СПІВВІДНОШЕННІ З ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ ТОВАРИСЬКОСТІ

У статті представлено результати вивчення співвідношення між показниками толерантності та індивідуально-типологічними характеристиками товарисськості.

Ключові слова: толерантність, інтолерантність, індивідуально-типологічні характеристики товарисськості.

Сьогодні в українському суспільстві з-поза інтеграції, реформування на фоні руйнування деяких історично сформованих цінностей, співіснування в одному соціальному просторі людей, які різняться за політичними, релігійними, етнічними, соціально-культурними, матеріальними підставами, найактуальнішими є проблеми розвитку толерантної свідомості, формування толерантної особистості, толерантного поведінки, зміцнення толерантних принципів соціальних відносин.

Толерантність як властивість особистості, яка насамперед проявляється у сфері спілкування та соціальної взаємодії, тісно пов'язана з товарисськістю. Аналіз літературних джерел показує, що критерії толерантності та ознаки нетерпимості або інтолерантності містять інформацію про характеристики спілкування: у визнанні, прагненні/уникненні соціальних контактів з певними людьми, наявності/відсутності глузування, створенні образу, вираженні зневаги, відмови в бесіді, позитивній/негативній лексиці тощо [3, 4]. Наявний зміст толерантності, пов'язаний зі здатністю активно взаємодіяти з довкіллям, розвивати позитивні взаємовідносини з довколишніми в певних умовах, встановлювати теплі стосунки з людьми тощо, вказує на зв'язок цієї властивості з особливостями активності особистості у сфері спілкування (Н.О. Астахова, О.П. Саннікова, Г.У. Солдатова, Л.О. Шайгерова, О.Д. Шарова, Г. Олпорт). Окремий вид толерантності – комунікативний – безпосередньо пов'язаний з особливостями товарисськості (В.В. Бойко). У науковій літературі толерантність розглядається як один із аспектів комунікативної компетентності особистості, а товарисськість є однією з умов і форм її проявів (М.К. Акімова, О.А. Галстян); товарисськість виокремлюється в ролі структурного компонента міжособистісної толерантності, поряд із емпатією і прийняттям (О.Г. Шаврина), а також є однією з рис-ознак психологічного портрету особистості, здатної до толерантного ставлення (Г.У. Солдатова; Р. Кеттел, Г. Олпорт тощо).

Незважаючи на те, що проблема толерантності набуває все більшої актуальності, а феномен товарисськості досить давно системно вивчається в різноманітних аспектах, визначається дефіцит досліджень, присвячених проблемі співвідношення індивідуальних особливостей цих властивостей особистості. Метою даної статті є висвітлення результатів вивчення співвідношення між показниками толерантності та індивідуально-типологічними характеристиками товарисськості.

Аналіз теоретичних джерел виявив широке поле понять, за допомогою яких розкривається сутність толерантності як соціально-психологічного явища: повага до іншого, розуміння і прийняття його індивідуальності, готовність взаємодіяти, установка на взаємність, підтримка прав інших на самовираження та власний спосіб життя, соціально-психологічна стійкість до різноманіття світу тощо (О.Г. Асмолов, Ф.Є. Василюк, О.А. Грива, І.Б. Грішпун, Л.М. Дробіжева, Р.П. Друа, С.Ю. Клепцова, Г.У. Солдатова; Ж. Бастит, П. Гарнсей, Г.Дж. Далкаурт, М. Уолцер та ін.) [3, 4, 7].

У нашому дослідженні толерантність розглядається як стійка властивість особистості, що проявляється в здатності розуміння, прийняття "іншого" із визнанням його прав на індивідуальність, у готовності активно взаємодіяти зі світом у позитивному напрямку, яка заснована на стійкості до потенційно і реально загрозливих впливів і розмаїття світу та на усвідомлюванні принципу взаємності.

Оскільки толерантність є багатоконпонентним явищем, на наш погляд, на рівні індивідуальності її доцільно досліджувати з позицій континуально-ієрархічного підходу до структури особистості (О.П. Саннікова). Автор цього підходу визначає формально-динамічну, змістовно-особистісну і соціально-імперативну підструктуру особистості та її властивостей. Між першою та другою існує зона перетину – якісний рівень, який складають якісні особливості психологічних складових темпераменту та особистості: емоційні, когнітивні, регулятивні та поведінкові показники. Саме вони містять інформацію про психологічну сутність властивостей особистості, тому їх вивчення дає можливість складати уявлення про її індивідуально-типологічні відмінності [5, 6].

Відповідно до зазначеного, у структурі толерантності ми виділяємо: *когнітивний компонент* – уявлення, знання, позитивні думки, що сприяють прийманню іншої людини (або їх відсутність чи наявність протилежних тенденцій); *емоційний компонент* – емоції прийняття або неприйняття іншого, наявність або відсутність інтересу, позитивного ставлення до людей; *поведінковий компонент* – схильність або несхильність суб'єкта вибудувати поведінку, що не порушує права інших, демонструє позитивне ставлення, не заважає бути їм самими собою. Якісно-кількісне поєднання показників цих компонентів відображає індивідуальну специфіку властивості.

Стосовно товарисськості, перш за все слід зазначити, що вона є одним із важливіших проявів психічної активності людини, поряд із активністю в інтелектуальній та руховій сферах (А.І. Львіна, О.І. Крупнов, В.Д. Небиліцин, А.Є. Ольшаннікова, О.П. Саннікова) [1, 5, 6]. Товарисськість є стійким прагненням до спілкування, що виявляється в легкості вступу до соціального контакту, прагненні до самовираження в спілкуванні, бажанні здійснювати обмін думками й почуттями з іншими, характеризується індивідуальною стійкістю і специфікою [1, 2, 5, 6]. Даний феномен визначається рядом формально-динамічних параметрів активності в спілкуванні, а саме: потребою, ініціативністю, широтою кола спілкування, легкістю, усталеністю та виразністю спілкування (А.І. Львіна, Л.В. Жемчугова, А.І. Ольшаннікова, О.І. Крупнов, О.П. Саннікова та ін.)

Для вивчення співвідношення між зазначеними показниками толерантності та товарисськістю було використано оригінальний "Тест-опитувальник якісних показників толерантності" (О.П. Саннікова, О.Г. Бабчук) та "Тест-опитувальник формально-динамічних показників товарисськості" (О.П. Саннікова). Дослідження проводилось на базі Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського; в ньому брало участь 204 студента.

Отримані емпіричні дані підлягали кореляційному аналізу, результати якого надані в таблиці 1.

Таблиця 1

*Зв'язок між показниками
толерантності та товарисськості*

Показники		Якісні показники толерантності			
Формально-динамічні показники товарисськості		КТ	ЕТ	ПТ	ЗПТ
	ПС	189*	611**	588**	482**
	I	214**	197**	183**	195**
	Ш	178*	373**	-	181*
	Л	165*	176*	-	149*
	В	-	158*	-	-
У	-	-	-	-	

Примітка: n=204; нулі та коми опущені; ** – p<0.01, * – p<0.05.

Як видно з таблиці 1, загальний показник толерантності (ЗПТ) виявив значущий додатний зв'язок майже зі всіма формально-динамічними показниками товарисськості, окрім У (усталеність) і В (виразність). Зміст показника У полягає в тому, що людина проявляє постійність в спілкуванні, тобто спілкується з одними й тими ж людьми навіть при зміні зовнішніх умов. Відсутність зв'язку між зазначеним показником товарисськості та загальним рівнем толерантності, можливо, зумовлена існуванням різних причин усталеності/неусталеності спілкування. Наприклад, толерантна людина буде продовжувати спілкуватися з людьми, незважаючи на появу певного розчарування в них саме в силу притаманного їй прийняття. Інтюлерантна особистість, навпаки, не буде відрізнятися такого роду усталеністю у спілкуванні. Однак інтолерантна особистість, скоріше, буде проявляти усталеність стосовно постійних партнерів по спілкуванню і в нових місцях буде намагатися зберігати звичні зв'язки, схильності до кола спілкування з причин складності входження в нові контакти. Нарешті, поза залежністю від толерантності/інтолерантності спілкування набуває усталеності з вузьким колом друзів. Оскільки параметр усталеності відображає тільки формально-динамічну сторону активності спілкування і може проявлятися у будь-якому аспекті, стає зрозумілим, чому між ним і загальним рівнем толерантності (ЗПТ) не було отримано значущих зв'язків. Відсутність зв'язків між В (виразність) і ЗПТ можна пояснити тим, що і толерантність, й інтолерантність можуть супроводжуватися виразними засобами спілкування. Емоції прийняття, що лежать в основі толерантності, мають такий же багатий арсенал невербального вираження, як і емоції неприйняття, агресії, ворожості, що складають основу інтолерантного ставлення. Таким чином, виразність спілкування є незалежним параметром по відношенню до загальної вираженості толерантності.

Слід відзначити, що зв'язок між ЗПТ і параметрами товарисськості значущий на 5% рівні, окрім зв'язку між ЗПТ і ПС (потреба у спілкуванні), який значимий на 1% рівні. Це свідчить на користь підтвердження активної природи толерантності, оскільки показник ПС виражає активне ставлення особистості до оточуючого світу людей, відображає потребу ділитися своїми думками й почуттями з іншими [6]. Звичайно, що при толерантному ставленні є така потреба. Саме тому індіферентність по відношенню до індивідуальності іншої людини не може вважатися проявами толерантності.

Співвідношення між окремими показниками толерантності та товарищескості має схожі тенденції, описані вище. Так, КТ (когнітивний показник толерантності) позитивно пов'язаний із І (ініціативність) на 1% рівні, а з параметрами ПС, Ш (широта спілкування), Л (легкість спілкування) – на 5% рівні. Емоційний показник толерантності (ЕТ) виявив більше додатних однопроцентних зв'язків: з потребою в спілкуванні (ПС), ініціативністю (І) та широтою (Ш). Психологічний зміст ЕТ полягає у прояві позитивного ставлення та інтересу до світу іншого. У психологічній сутності цього показника можна виділити формально-динамічну сторону – це прояв ініціативності толерантного ставлення. Таким чином, сила зв'язку цього показника з зазначеними параметрами товарищескості повністю пояснюється їх психологічним змістом, злитістю якісних і формально-динамічних аспектів. Те ж саме стосується зв'язку між ЕТ і Л (легкість). Якщо особистість самостійно проявляє інтерес до індивідуальності іншої людини, то це відображається на легкості, швидкості вступу в соціальні контакти.

Зазначимо також, що ЕТ є одним із показників толерантності, що виявив значущий зв'язок із В (виразність спілкування) ($p \leq 0.05$). Вже зазначалося про можливі причини відсутності зв'язку між загальним рівнем толерантності з цим показником товарищескості. ЕТ як емоційний компонент властивості передбачає вираження толерантного ставлення до іншого за допомогою міміки, жестів, інтонації. Отже, наявність цього зв'язку є зрозумілою. Однак, інтолерантне ставлення виражається не менш яскраво, навіть навпаки, більш експресивніше, енергетичніше, ніж толерантне, оскільки нестриманість, агресивність, неприйняття, дратівливість мають великий емоційний заряд. З цієї причини в подальших експериментах нами не виключається можливість появи на цьому місці значущих від'ємних зв'язків. Також, на наш погляд, необхідно враховувати точний зміст індикаторів, за допомогою яких вимірюється виразність. В основному, в твердженнях методики, що використовувалась, не вказується на позитивність або негативність виразності в спілкуванні (тільки в одному твердженні вказується на різні емоції – радість, гнів тощо). Нейтральні стимули часто наділяються позитивним, конструктивним змістом. Можливо, це стало причиною появи саме додатного зв'язку між ЕТ (емоційний компонент) і В (виразність).

Найменшу кількість зв'язків виявив ПТ (поведінковий показник толерантності): на 5% рівні з показником ПС (потреба у спілкуванні); на 1% – з показником І (ініціативність). ПТ – це демонстрація позитивного ставлення, вибудовування поведінки, спрямованої на прийняття іншого, на підтримку його прав і особистісної позиції, що має виражатися в прагненні до спілкування та ініціативності.

Таким чином, кореляційний аналіз показав наявність специфічних взаємозв'язків між показниками толерантності та товарищескості. Це дало підстави для проведення якісного аналізу, який дозволяє групувати досліджуваних за вираженістю певної ознаки і вивчати їх психологічні профілі. Нами були побудовані профілі товарищескості в осіб із високим і низьким рівнем толерантності (типи ЗПТ⁺, ЗПТ⁻) та в осіб із домінуванням одного з показників властивості (типи КТ, ЕТ, ПТ). На рис. 1 на вісі абсцис позначені формально-динамічні показники товарищескості, на вісі ординат – їх значення в процентах. Через точку 50 процентилів проходить середня лінія ряду. Значення показників є середніми арифметичними, які були окремо вираховані в двох зазначених групах. Ступінь вираженості того чи іншого показника визначається за його розташуванням стосовно середньої лінії ряду.

Аналіз профілів дозволив скласти психологічну характеристику представників усіх виділених груп.

Осіб з високим рівнем толерантності (ЗПТ⁺) можна охарактеризувати як товариських, оскільки в них виражені усі характеристики активності в спілкуванні. Вони відрізняються активним ставленням до навколишнього, зацікавленістю іншими, проявом інтересу до нових знайомств, потребою ділитися своїми внутрішніми переживаннями з іншими (ПС⁺). Ці дані підтверджують розуміння толерантності як активного ставлення до світу, її дієву сутність [3, 4, 7].

Толерантні особи також відрізняються легкістю у спілкуванні (Л⁺). Вони можуть швидко встановлювати нові контакти, легко знайомляться з новими людьми (їх знайомства протікають легко й вільно навіть при відсутності ініціативності з їх боку). Такі люди завжди знають, як себе поводити в незнайомій обстановці, відчувають себе комфортно в ситуаціях знайомства, вільно самовиражаються, проявляючи власну індивідуальність; схильні до розширення меж кола спілкування, прагнуть проводити час у великих компаніях. Як правило, мають велику кількість знайомих, оскільки їм подобається спілкуватися з новими людьми; проявляють ініціативу в установленні контактів, зав'язуванні знайомств, які часто перетворюються в дружні стосунки (Ін⁺). Усталеність (У⁺) і виразність (В⁺) їх спілкування є досить вираженими, однак за цими показниками толерантні особи схожі з інтолерантними і не сильно відрізняються від них.

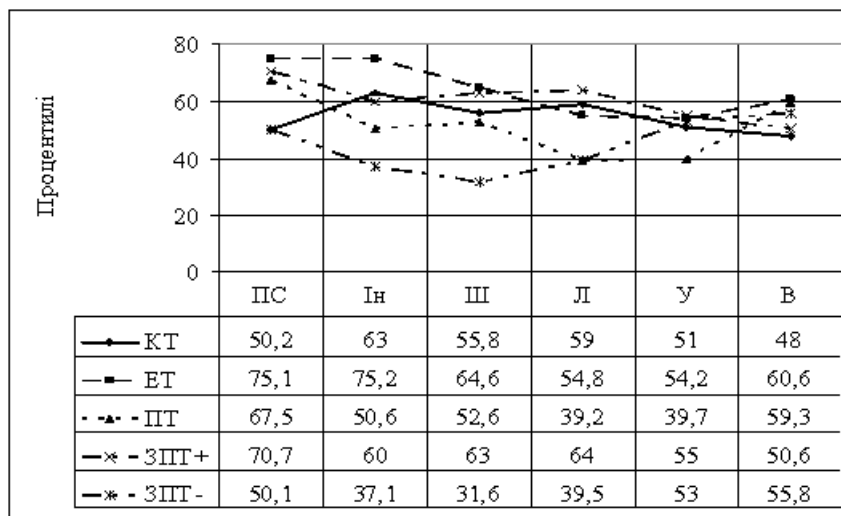

Рис. 1. Профілі формально-динамічних характеристик товарищескості в осіб з різними рівнями і типами толерантності

Примітка. Тут і далі: ЗПТ⁺ (53) – профіль осіб із високим рівнем толерантності; ЗПТ⁻ (49) – із низьким рівнем толерантності; КТ (11) – профіль когнітивного типу; ЕТ (16) – емоційного типу; ПТ (17) – поведінкового типу.

Представники групи ЗПТ⁻, тобто інтолерантні особистості характеризуються, насамперед, вузькістю спілкування (Ш⁻). Їм не властиве часте зав'язування знайомств, і вони, як правило, не мають великої кількості знайомих; не ініціативні (Ін⁻) у спілкуванні, не вступають першими в бесіду з незнайомими, не виступають ініціаторами у знайомствах і створенні нових стосунків. До описаних особливостей приєднуються труднощі вступу в соціальні контакти (Л⁻), відсутність легкості в спілкуванні з незнайомими, притаманна їм властивість "тушуватися" на людях. Отже, найбільш характерні особливості спілкування інтолерантних осіб відповідають таким їх особливостям, як труднощі в міжособистісних стосунках, побоювання або неприйняття соціального оточення, виражена потреба у визначеності, категоричність [3, 7]. За даними нашого експерименту, в інтолерантних осіб також виражена потреба у спілкуванні (ПС⁺), хоча її рівень значно нижчий, ніж у толерантних. Усталеність спілкування в них є достатньо вираженою. Можливо, це пов'язане з тим, що інтолерантні люди віддають перевагу старим зв'язкам з людьми, погляди, поведінка яких їм знайома й звична або не суперечить їх поглядам і поведінці. Вони зберігають стосунки з тими, у кому впевнені, тоді їм можна не захищатися і не нападати. Схожість із толерантними особами у них проявляється за показником виразності в спілкуванні (В⁺). Вже зазначалося, що інтолерантні люди можуть бути більш виразними в спілкуванні, ніж толерантні, оскільки нестриманість, агресивність, неприйняття, дратівливість та ін. яскраво передаються засобами мовлення та невербальною мовою тіла. У той же час позитивне ставлення може сильно не виражатися зовні.

Осіб із когнітивним типом (КТ) характеризує виражена ініціативність у зав'язуванні нових контактів і розвитку дружніх стосунків (Ін⁺). Їм властива легкість і швидкість вступу в соціальну взаємодію: вони легко знайомляться з новими людьми, вільно почувають себе в ситуації спілкування з незнайомими (Л⁺). Їх спілкування характеризується помірною широтою (Ш⁺): їм можуть подобатися великі компанії, вони схильні розширяти простір свого спілкування. В аспекті виразності вони виявили дещо знижені показники (В⁻): схильні до експресивного зовнішнього вираження своїх думок та почуттів. Можливо, когнітивна природа їх толерантності свідчить про те, що і ряд інших пов'язаних із нею властивостей індивідуальності буде мати більшою мірою раціональну природу, що, у свою чергу, буде пов'язано з особливостями формально-динамічних характеристик їх емоційності.

Особі з ЕТ-типом також характеризуються високою ініціативністю в спілкуванні (Ін⁺) і високим рівнем активного ставлення до світу, вираженістю інтересу до нових людей, прагненням до знайомств, тобто в них виражена потреба в спілкуванні (ПС⁺). Це відповідає психологічній сутності емоційного типу

толерантності, оскільки він характеризується, насамперед, проявом інтересу до індивідуальності іншого. Представники цього типу схильні: до спілкування з широким колом людей, до збільшення соціальних контактів і кількості знайомих. На відміну від представників когнітивного типу, їм властива і виразність спілкування (B^+), що, у свою чергу, відповідає їх схильності проявляти позитивне ставлення до іншої людини мимікою, інтонацією, жестами. Також у цих осіб виражені показники легкості (L^+) й усталеності (Y^+) в спілкуванні, що дає підстави характеризувати їх як людей, що вільно й легко почувають себе в різних ситуаціях спілкування, пов'язаних із зав'язуванням знайомств, встановленням контактів, орієнтацією в незвичних обставинах на взаємодію з новими людьми і, як достатньо стійких у своїх перевагах, стосовно партнерів по спілкуванню.

Представники поведінкового типу толерантності характеризуються сильно вираженою потребою у спілкуванні (PC^+). При цьому вони здатні бути ініціаторами знайомств і нових стосунків (IN^+). У структурі їх товарищескості помірно виражена широта спілкування (SH^+), слабо виражені легкість (L^+) й усталеність (Y^+). Це характеризує їх як людей, схильних до помірного спілкування, які можуть відчувати невеличкі труднощі в ситуаціях взаємодії з новими людьми, вступу в соціальні контакти. Слабко виражена усталеність у спілкуванні може вказувати на тенденцію міняти партнерів при зміні обставин. Сильна потреба у спілкуванні, інтерес до нових людей, потреба ділитися своїм внутрішнім світом з іншими, помірна ініціативність і широта кола спілкування відображаються на рівні усталеності – такі особи схильні зав'язувати нові стосунки, особливо якщо цьому сприяють зовнішні обставини, і старим прихильностям при цьому може приділятися вже менш уваги. Цікаво, що представники поведінкового типу толерантності виявили практично такий же рівень виразності в спілкуванні (B^+), як і представники емоційного типу. Очевидно, що особам, які виражають своє толерантне ставлення, насамперед, зовнішніми формами поведінки, вчинком, демонстрацією прийняття, властива експресивність проявів себе в спілкуванні. Для них важливим є не тільки на рівні переконань приймати іншу людину – вони підтверджують своє позитивне ставлення, інтерес до іншого конкретними діями, і це природно виражається засобами невербальної мови.

Таким чином, кореляційний та якісний аналіз дозволили виявити наявність співвідношення між показниками толерантності та товарищескості на формально-динамічному та якісному рівнях індивідуальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ильина А.И.* Общительность и темперамент у школьников / А.И. Ильина. – Пермь, 1961. – 119 с.
2. *Мерлин В.С.* Очерки теории темперамента / Вольф Соломонович Мерлин. – М., 1964. – 302 с.
3. На пути к толерантному сознанию / [отв. ред. А.Г. Асмолов]. – М.: Смысл, 2000. – 255 с.
4. Психодиагностика толерантности личности / [под ред. Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой]. – М.: Смысл, 2008. – 172 с.
5. *Саннікова О.П.* Феноменологія особистості: Вибрані психологічні праці / Ольга Павлівна Саннікова. – Одеса: СМІЛ, 2003. – 256 с.
6. *Саннікова О.П.* Эмоциональность в структуре личности / Ольга Павловна Саннікова. – Одесса: Хорс, 1995. – 334 с.
7. *Allport G.* The Nature of Prejudice / Gordon Allport. – Cambridge, MA: Addison-Wesley Publishing Co., Inc., 1954. - 537 pp.

Подано до редакції 06.09.2010